

NAKLE DAYALI TEFSİRİN MAHİYETİ: KAVRAMSAL BİR NETLEŞTİRME DENEMESİ

Gülhan MADEN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 02 Mart 2026, **Kabul Tarihi:** 13 Haziran 2026, **Yayın Tarihi:** 26 Haziran 2026, **Atıf:** Maden, Gülhan. "Nakle Dayalı Tefsirin Mahiyeti: Kavramsal Bir Netleştirme Denemesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 26/2 (Haziran 2026): 1199-1224.

DOI: 10.33415/daad.1901316

Öz

Rivayet tefsiri üzerine özellikle son dönemlerde yazılanlara bakıldığında söz konusu kavramın tanımı, kapsamı ve niceliği üzerinde bir ittifakın oluşmadığı görülmektedir. Bu da böyle bir kavramın gerçekten gerekli olup olmadığı başta olmak üzere tam olarak ne ifade ettiği, içeriği gibi konularda çeşitli problemlere neden olmaktadır. Bu makalede, rivayet tefsirinin kavramsal problemlerine dair farklı fikirler ele alınıp tartışılmakta ve kavramla ilgili belirsizliği belli ölçüde halledeceği düşünülen bazı somut öneriler sunulmaktadır. Böylece rivayet tefsiri kavramını yöntem, kaynak ya da tasnif türü olarak görenlerin argümanlarının mukayesesine fırsat tanınmakta, salt rivayet tefsirinin imkânı çerçevesindeki düşünceler ortaya konulmaktadır. Makalede şu soruların cevabı aranmaktadır: "Rivayet tefsiri kavramı bir yöntemi mi, tefsirin nakle dayalı kaynaklarını mı yoksa tefsirlere ait bir tasnif türünü mü ifade etmektedir?" "Dirayetsiz salt bir rivayet tefsiri mümkün müdür?" "Tefsir eserlerini rivayet-dirayet şeklinde tasnif etmek ne kadar doğrudur?" Neticede rivayet tefsiri kavramının üç farklı boyutta kullanıldığı tespit edilmiş ve her biri için farklı terimler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rivayet Tefsiri, Dirayet Tefsiri, Tefsir Yöntemi, Nakli Tefsir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, gulhan.maden@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3545-5374>.

The Nature of Transmission-Based Exegesis: An Attempt at Conceptual Clarification

Gülhan MADEN*

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 02 March 2026, **Accepted:** 13 June 2026, **Published:** 26 June 2026, **Cite as:** Maden, Gülhan. "The Nature of Transmission-Based Exegesis: An Attempt at Conceptual Clarification". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 26/2 (June 2026): 1199-1224.

DOI: 10.33415/daad.1901316

Extended Abstract

The practice of transmitting the Prophet's explanations of Qur'anic verses to those in need of clarification, which began in the earliest Islamic period, gradually developed into a distinctive form of exegetical activity based on narration. Although this practice existed in a practical sense from the beginning, it entered the scholarly literature under various conceptual labels during the period of codification. Despite its long historical presence, systematic definitions and theoretical discussions of what later came to be called rivayet tafsir only became more explicit in the twentieth century. A review of modern scholarship demonstrates that there is still no clear consensus regarding the definition, scope, content, or boundaries of the concept. This lack of agreement has generated several methodological and terminological problems, raising fundamental questions about whether the term is genuinely necessary, what exactly it denotes, and how it should be positioned within the discipline of Qur'anic exegesis. This article aims to clarify the conceptual nature and methodological status of rivayet tafsir through a critical and analytical examination of the literature. In particular, it investigates whether the concept refers to a method of interpretation, the transmitted sources of tafsir, or merely a classificatory label for certain exegetical works. To this end, both classical and contemporary approaches are comparatively analyzed. The study employs conceptual analysis and historical comparison as its primary methods, tracing the evolution of the term and examining how it has been used by scholars in different periods and intellectual contexts. The findings reveal that the term rivayet tafsir has not been employed in a single, stable sense throughout the history of tafsir. Rather, it has functioned in multiple ways depending on context. At times, it designates the transmitted materi-

* Assistant Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Quranic Reading and Recitation Science, Ankara/Turkey, gulhan.maden@hbv.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3545-5374>.

als themselves, such as reports from the Prophet, the Companions, and the Successors, thereby functioning as a source of knowledge. In other instances, it refers to an interpretive approach that prioritizes these transmitted materials, thus indicating a methodological preference. In yet other cases, it serves as a descriptive category for exegetical works that predominantly rely on narration. This multi-layered usage lies at the heart of the conceptual ambiguity and explains much of the ongoing debate in the field. Based on these observations, the article argues that treating rivayet tafsir as a single, fixed technical term is methodologically problematic. Instead, a clearer terminological distinction is required. It therefore proposes differentiating between "tafsir reports" for the transmitted materials themselves, "narrative-based tafsir" for the interpretive method, and "rivayet tafsir" as a classificatory label for works characterized by a predominance of narration. By introducing this typological and terminological clarification, the study seeks to reduce conceptual confusion, contribute to methodological precision, and provide a more coherent framework for future research in tafsir studies.

Keywords: Exegesis, Narrative Exegesis, Rational Exegesis, Exegetical Method, Exegesis Based on Narratives.

Giriş

Rivayet sözcüğü; "sulamak"¹ kök anlamında mündemiç "Bir hayvanı ya da insanı suyun kaynağına götürme, birine suyu ulaştırma" manasından evrilip zamanla, "insanların bilgiye olan ihtiyaçlarını gidermek amacıyla onlara bir haberi, bir olayı, bir bilgiyi, bir sözü nakletme" yan anlamında genişlemiştir.² İslam öncesi Araplarında bir şairin şiirlerini okuyup nakletmek; soy kütükleri, kasideler, destanlar gibi kültürel birikimi kabile üyelerine, diğer kabilelere ve sonraki nesillere aktarmak anlamında kullanılan bu kelime, İslam ile birlikte daha çok hadis terimi olarak literatüre girmiş ve "Hz. Peygamber'in, sahabenin ya da tâbiûnun sözlerini, kaynağına işaret ederek ve râvi zincirini zikrederek aktarma" anlamında ıstılâhî bir mana kazanmıştır.³ Rivayet kelimesi, çeşitli ilim dallarına göre hadis ilmindeki temel anlamından biraz daha farklı terim anlamları elde etmiştir. Söz gelimi fıkıh ilminde rivayet; merfu, mevkuf ve maktu haberlere ilaveten mezhep imamlarının ve müçtehitlerin fikhî görüşleri ile bunları

db | 1201

¹ Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 2001), "r-v-y", 15/225; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1389), "r-v-y", 2/453.

² İbn Fâris, "r-v-y", 2/453.

³ Osman Bilgen, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri -Benî Kurayza Örneği-* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 26; Mehmet Efendioğlu, "Rivayet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/135; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 79.

nakletmek anlamını ifade etmektedir.⁴ Kıraat terimi olarak ise “Bir kıraat imamının râvilerinden birinin diğerine muhalif olan kıraati veya bir raviye nispet edilen ihtilaflar”⁵ manasına gelmektedir.

Tefsir ilminde rivayet kavramı daha çok “rivayet tefsiri” tabiriyle tefsirin bir türü şeklinde karşımıza çıkmakla birlikte bu kavramın tam olarak neye tekabül ettiği net değildir. Kabaca “Kur’an ayetlerine dair açıklayıcı beyanların nakli” şeklinde tanımlayabileceğimiz rivayet tefsirinin pratikteki varlığı, Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerine kadar uzanan tarihî bir geçmişe sahiptir.⁶ Tefsir literatüründe *me’sûr* ya da *naklî* tefsir şeklinde de isimlendirilen rivayet tefsiri, ayetlerin izahına dair beyanların, taşıdığı değer ve dinde hüccet olma bakımından kendi içinde derecelendirilmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.⁷ Buna göre rivayet tefsirini oluşturan ve belli oranda nesnel bilgiler sunan; Hz. Peygamber’in, sahabenin ve bir görüşe göre tâbiûnun tefsir amaçlı sözleri,⁸ nispeten daha öznel nitelikteki diğer tefsir kaynaklarından üstün görülerek ayrı bir sınıfta değerlendirilmiştir. İlk dönemlerde tefsir-tevil ayrımıyla da dile getirilen bu fark,⁹ daha sonraları *me’sûr* tefsir-rey tefsiri, naklî-aklî tefsir gibi ayrımlarla ifade edilmiş, günümüzde ise rivayet-dirayet tefsiri şeklindeki tanımlama yaygınlık kazanmıştır.

Çoğunlukla “Kur’an’ın Kur’an’la, sünnetle, sahabe ve tâbiûn sözleriyle tefsiri”¹⁰ şeklinde tarif edilen rivayet tefsiri kavramının gerek tanımı gerek muhtevası gerekse kaynakları hakkında bir görüş birliğinden söz

⁴ Doğan Fıncı, “Arap Dilinde Naklî İlimlerde Hikâye ve Rivâyet Kavramları”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2021), 109-113; Ayrıca geniş bilgi için bk. Şevket Pekdemir, “Fakihlere Göre Rivâyetin Kapsamı ve İslam Hukukuna Etkileri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 73-106.

⁵ Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 242.

⁶ Bedereddin Zerkeşi, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (b.y.: Dâru ‘İhyâ ‘İl-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1376/1957), 1/8; Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, *et-Teyisr fî kavâ’idi ‘ilmi’r-tefsîr*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1419), 67.

⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/172.

⁸ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü’l-‘irfân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 2/13; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1/112; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Tahran: Dâru İhsân, 2003), 67, 70; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 228.

⁹ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Gülhan Maden, “Erken Dönem Tefsir-Te’vîl Kavramsallaşmasının Terminolojik Dönüşümü: Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayrımının Kökenlerine Dair Bir İnceleme”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2026), 442-463.

¹⁰ Zürkânî, *Menâhil*, 2/13; Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, 1/112; Sâbûnî, *et-Tibyân*, 67, 70; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 228.

etmek mümkün değildir. Bu kavramın bir tefsir yöntemine mi ad olduğu yoksa tefsirin naklî kaynaklarına mı işaret ettiği de belirsizdir. Kimi zaman tefsir eserlerinin tasnifi esnasında karşımıza çıkan rivayet tefsiri tabirinin dirayet tefsirinin mukabili olarak takdim edilmesi de farklı problemleri beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, rivayet tefsiri kavramı etrafında tarih boyunca şekillenip günümüzde canlılığını koruyan bazı tartışmalar ele alınmakta ve bir kısım somut öneriler sunulmaktadır. Bu makale, söz konusu tartışmaları tamamen sona erdirmeye gibi bir neticeyi vadetmemekle birlikte konunun çerçevesini olabildiğince netleştirip rivayet tefsirinin bazı sorunlarına somut çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Konu, rivayet tefsirinin kavramsal birtakım problemleri ile sınırlandırılmakta; muhteva ve kaynak merkezli tartışmalar araştırma dışında tutulmaktadır. Bu bağlamda önce rivayet tefsirinin bir yöntem olup olmadığı sorgulanmakta, akabinde dirayetsiz bir rivayet tefsirinin imkânı ele alınmakta ve son olarak tefsir eserlerini rivayet-dirayet şeklinde kategorize etmenin doğru olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu üç başlık altında söz konusu problemler incelenirken daha ziyade tartışmaların vuku bulduğu son dönemdeki güncel ihtilaflar masaya yatırılmakta, ancak gerek duyulduğunda sorunun arka planını ortaya koyma amacıyla klasik kaynaklara da müracaat edilmektedir. Kavramsal analiz ve tarihsel karşılaştırma yöntemleri üzerine kurulu olan makalede tipoloji önerisine de yer verilmektedir.

Rivayet tefsiri etrafındaki birtakım meselelere dikkat çeken bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı rivayet tefsirinin tanımı, muhtevası, bağlayıcılığı ve kaynakları gibi birtakım problemlere odaklanmış,¹¹ bazıları ise kimi tefsir eserlerini rivayet cephesinden incelemiştir.¹² Tefsirdeki rivayet-dirayet ayrımını çeşitli cephelerden ele alan

¹¹ Örnek olarak bk. Müsâid b Süleyman et-Tayyâr, “Mustalahu’t-tefsîr bi’l-me’sûr: Nakd ve te’sîl”, *Merkezü Tefsîr li’l-Dirâsâti’l-Kur’âniyye (Mültekâ Ehli’t-Tefsîr)*, 1414; Muhammed Aydın, “Rivayet Tefsiri’ Kavramı ve Kur’an’ın Kur’an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Şubat 2009), 1-32; Ali Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 21-57; Ali Karataş - Ömer Dinç, “Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tefsirde Rivayet Eksenli Okumaların Kritiği*, ed. Abdurrahman Ensari vd. (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2021), 107-131; Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022), 179-312, 391-408; Enes Büyük, *Dönemlendirme Merkezli Tefsir Tarihi* (İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2024), 159-168, 193-200, 260-263; Hilal Reyhanhoğlu, *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2025).

¹² Örnek olarak bk. Saffet Bakırcı, *Me’âlimü’t-tenzîl’in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990); Mehmet

çalışmalar da yapılmıştır. Söz gelimi M. Tayyâr, konuyla ilgili bir makalesinde me'sûr (nakle dayalı) tefsirin modern dönemde ortaya çıkan "Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahabe ve tabiûn sözleriyle açıklanması" şeklindeki tanımına eleştirel olarak yaklaşmakta, bu tefsir çeşidinin söz konusu dört kaynakla sınırlandırılmasının teorik ve pratik sorunlarına odaklanmaktadır. Bilhassa Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin rivayet sınıfında değerlendirilmesini sorgulayan müellif, bu yöntemin aslında müfessirin kendi içtihadına dayandığını savunarak mevcut bazı kalıpları tenkit etmektedir.¹³ Benzer bir çalışmada tefsirlerin rivayet ve dirayet şeklinde kategorize edilmesinin oryantalist metodolojiye dayandığı ortaya konduktan sonra bu tarz bir tasnifin yol açtığı birtakım sorunlar analiz edilmektedir.¹⁴ Konuyla ilgili bir diğer çalışmada tefsirin rivayet ve dirayet şeklinde keskin bir ayrımının imkansız olduğu, dirayetten tamamen bağımsız bir rivayet tefsirinin bulunmadığı, ilk dönemlerden itibaren tefsirin her aşamasında akıl ve reyin etkili olduğu pratik örnekler üzerinden işlenmektedir.¹⁵ Sözü edilen makalelerde ve benzer bazı çalışmalarda¹⁶

Emin Özavşar, "Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı" (Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler, Ankara: TDV Yayınları, 1998), 278-288; Sıtkı Güllü, "Rivâyet ve Dirâyet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 8/19 (2004), 265-280; Ahmet Dinç, *Rivâyet Tefsiri Açısından Neseî'nin Medârikü't-Tenzîl'i* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Murat Oral, "Rivâyet Tefsiri Yönteminin Gelişimi Açısından İbnu'l-Cevzî'nin Zâdu'l-Mesîr Adlı Eseri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Şubat 2017), 273-294; Abdullah Bayram, "Kurtubî'nin el-Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'an Adlı Tefsirinin Rivayet Metodu Açısından Değerlendirmesi" 10 (2019), 5-58; Saliha Türcan, "Rivâyet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'in Yeri", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2019), 337-363; Zekeriyâ Efe, *Zemahşerî Tefsirinin Rivayet Boyutu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Saliha Türcan, *Rivâyet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021); Mesut Kaya, "Rivâyet ve Dirayet Arasında Süyûtî'nin Tefsirleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bir Memlûk Bilgini Celaleddin es-Süyûtî*, ed. Sezai Engin (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2023); Mustafa Maden, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ında Rivayet Kullanımı: el-İsra ve el-Fetih Sûreleri Örneği* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).

¹³ Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, "et-Tefsîr Bi'l-Me'sûr ve et-Tefsîr Bi'r-Re'y Kavramları Üzerine Uygulamalı Bir Yaklaşım", çev. Ahmet Küçük, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 9/2 (2009), 227-240.

¹⁴ Abdullah Aygün, "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2015), 141-160.

¹⁵ Zeynep Nermin Aksakal, "Tefsir-Akıl İlişkisi: Rivayet Tefsirinde Dirayet", *Akıl Kitabı 7: Mantık, Metafizik, Ahlak, Din, İnanç ve Dilde Akıl*, ed. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 231-266.

¹⁶ Arslan Karaoğlan, "Tefsirlerde Rivâyet ve Dirâyet Ayrımının Objektifliği Sorunsalı", *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (2023), 1-30; Mustafa Karagöz, "Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayrımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", *Bilimname* 5 (Şubat 2024), 55-60.

tefsirlerin rivayet-dirayet şeklindeki ayrımına dair birtakım sorunların tespit ve analizi yapılmakta, ancak söz konusu problemin çözümü adına somut bir yaklaşım denemesi sunulmamaktadır. V. Gençil konuyu bir adım daha ileriye taşıyarak rivayet-dirayet ayrımı yerine ehl-i hadis-ehl-i rey tefsirleri şeklinde yeni bir çözüm önerisi geliştirmiştir.¹⁷ Ancak söz konusu önerinin klasik dönem sünni tefsir geleneği ile sınırlı tutulması,¹⁸ meseleyi bütüncül bir bakış açısıyla çözümlenmekten uzak görünmektedir. Elinizdeki çalışma; rivayet tefsirinin kavramsal problemlerini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyması, konu etrafındaki tartışmaları mukayese edip yapısal bazı öneriler getirmesi bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Esasında çalışma, nakle dayalı tefsire ad olan “rivayet tefsiri” kavramının yöntem, kaynak ya da tasnif temelli kullanımından kaynaklı belirsizliğin; ayrıca bu kavramın dirayet tefsirinin mukabili olarak takdim edilmesinin birtakım metodolojik sorunlar ürettiğini savunmakta ve bu sorunları gidermeye yönelik bazı çözüm önerilerine odaklanmaktadır.

1. Rivayet Tefsiri Kavramının Yöntem, Kaynak ve Tasnif Temelli Kullanımı

Genel anlamıyla yöntem; “Bir amaca erişmek için izlenen, tutulan yol; yordam, usul, prosedür” demek iken daha özel anlamda “Bilimde belli bir sonuca erişmek için bir plana göre izlenen yol; metot” manasına gelmektedir.¹⁹ Rivayet tefsiri kavramının, bu ikinci manasıyla tefsir ilminde bir yöntem/metot anlamında kullanılıp kullanılmayacağı tartışmalıdır. Konuyla ilgili son dönemdeki yaklaşımlara geçmeden önce, rivayet tefsirinden bir şekilde söz eden bazı İslam âlimlerinin söz konusu kavrama hangi bağlamda yer verdiklerini tespit etmek yerinde olacaktır.

Tefsirin rivayetle olan sıkı ilişkisine erken dönemlerden itibaren dikkat çekildiğini görmekteyiz.²⁰ Konuya ilk temas eden müfessirlerden biri olan Sa’lebî (öl. 427/1035), kendi dönemine kadar tefsir yazan müellifle-

¹⁷ Veysel Gençil, “Taberî ve Mâtürîdî’den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadis Ehl-i Re’y Tefsirleri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 113-152.

¹⁸ Gençil, “Ehl-i Hadis Ehl-i Re’y Tefsirleri”, 115.

¹⁹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim 13 Aralık 2025).

²⁰ Bk. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Fezailü’l-Kur’ân li’l-Kâsım b. Sellâm*, thk. Muhsîn Hârâbe Mervân ‘Atiyye Vefâ Taqyuddîn (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr, 1995), 377; Osmân b. Sa’îd es-Sicistânî ed-Dârimî, *Nakdu’l-İmâm Ebî Saîd Osman b. Saîd ale’l-Merîsî el-Cehmî el-anîd fime’fterâ ale’llâhi azze ve celle mine’t-tevhîd*, thk. Reşîd b. Hasan el-Elmaî (b.y.: Mekrebetü’r-Rüşd, 1418), 1/215; Abdullah b. Ali el-Meymûnî el-Matîrî, *et-Teysîr fî ‘ilmi’t-tefsîr min evveli’l-kitâb ilâ nihâyeti sûreti’l-Bakara dirâseten ve tahkîkan* (Ümmü’l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1427), 172; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/150.

ri, takip ettikleri temel yöntem ve tefsir tarzı (tarîk) açısından çeşitli kategorilere ayırmaktadır. Bunlardan biri de “sadece rivayet ve nakil ile yetinen, dirayete ve tenkide yer vermeyen” müfessirlerdir.²¹ Onun burada, kendisinden çok sonra kavramlaşacak olan rivayet tefsirinden bir *yöntem* olarak söz ettiği görülmektedir. Buna göre bazı müfessirler, ayetlerin tefsirinde yalnızca rivayet malzemesini istihdam etmekte, ancak gerek bunların tenkit ve yorumuna gerekse başka enstrümanlara yer vermemektedirler. Sa‘lebî’nin ifadelerinde “rivayet tefsiri” şeklinde net bir kullanım olmasa da onun, “rivayet” kavramını, *nakle dayalı tefsir yöntemi* bağlamında kullandığını söyleyebiliriz.

Sa‘lebî’nin çağdaşı Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045), tefsirinin kaynaklarını sıralarken yer verdiği “nakil ve rivâyât ehlinden sika olanların rivayeti”²² ifadesinde *rivayet* kavramını hem bir tefsir yöntemi hem de tefsirin kaynakları anlamında kullanmaktadır. “Rivâyât ehli” derken *yöntem*, “sika olanların rivayeti” derken ise *kaynak* anlamı dikkat çekmektedir. Yine onun, tefsire dair nakle dayalı malzemeyi ifade etmek üzere rivayet tefsiri anlamında kullandığı “me’sûr tefsir” kavramını da tefsirinin kaynakları sadedinde zikrettiği görülmektedir.²³

1206 | db

Rivayet tefsirinin bir yöntem bağlamında zikredilişi bunlarla sınırlı değildir. Söz gelimi İbn ‘Akîl (öl. 513/1119) “نقل التفسير عن الرواية”,²⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî (öl. 749/1349) “التفسير بالنقل”,²⁵ İbn Haldûn (öl. 808/1406) “تفسير نقلي”²⁶ ifadeleriyle hep bu yöntemden söz etmektedirler. İbn Teymiyye’nin (öl. 728/1328), أحسن طرق التفسير başlığı altında sırasıyla Kur’an’ın Kur’an’la, sünnetle, sahabe sözüyle ve tâbiûn görüşüyle tefsirini, tefsirin en güzel yolları/yöntemleri şeklinde zikretmesi²⁷ de oldukça mühimdir.

²¹ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beirut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1422/2002), 1/74.

²² Ebû Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûği’n-nihâye fî ‘ilmi me ‘ânî’l-Kur‘ân ve tefsîrihî ve ahkâmihî ve cümelin min fünûni ‘ulûmih*, thk. eş-Şâhid el-Bûşihî (Şârika: Mecmû‘atü Buhûsi’l-Kitâb ve’s-Sünne, 1429/2008), 1/72.

²³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, 1/72.

²⁴ Ebû’l-Vefâ ‘Alî b. Akîl İbn Akîl, *el-Vâdih fî usûli’l-fıkħ*, thk. ‘Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Türkî (Beirut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1999), 4/63.

²⁵ Ahmed b. Yahyâ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku’l-‘absâr fî memâliki’l-emsâr* (Abu Dabi: el-Mecme‘u’s-Sekâfi, 1423), 5/28.

²⁶ İbn Haldûn, *el-İber ve dîvânu’l-mubtede‘ ve’l-haber fî târîhi’l-‘Arab ve’l-Berber ve men âserahum min zevî’ş-şe‘ni’l-ekber*, thk. Halîl Şehâde (Beirut: Dâru’l-Fikr, 1408/1988), 1/554.

²⁷ Ebû’l-‘Abbâs Taqıyyüddîn Ahmed b. ‘Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli’t-Tefsîr* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1994), 39-44.

Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri hakkındaki ihtilafları bir tarafa bırakırsak bu sayılan dört yöntemin genellikle rivayet tefsirinin kaynakları olarak takdim edildiği görülür. Oysaki İbn Teymiyye bunların her birini birer tarik (yol, yöntem, tarz) olarak sıralamaktadır. Bazı araştırmacılar onun bu sayılanlarla bir tefsir yönteminden ziyade tefsirin kaynaklarına atıfta bulunduğunu iddia etseler de²⁸ bizim kanaatimize göre burada geçen "turuk" ifadesinden hareketle İbn Teymiyye'nin, tefsir yöntemlerinden ya da tefsir tarzlarından söz ettiğini söylemek daha isabetli olacaktır. Buna göre Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahabe ve tâbiûn görüşleriyle açıklanması, ayetlerin tefsirinde kullanılacak birer yöntem olmaktadır. Çoğunluğa göre bunların tamamını ihtiva eden rivayet tefsiri de dolaylı olarak tefsir yöntemi statüsünde yer alacaktır.

Tefsir ile ilgili hakkında nakil bulunan ve bulunmayan ayetlerden söz eden Zerkeşî (öl. 794/1392), naklin ya Hz. Peygamber'den ya sahabeden yahut da tâbiûndan geldiğini belirtmektedir.²⁹ Bu ifadeleriyle onun, rivayet tefsirinin *kaynaklarına* işaret ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir yerde tefsirin dört ana kaynağından (مآخذ) söz ederken bunları açıkça zikretmesi³⁰ de bunun delilidir. Tefsir ilminde yalnızca nakil ile bilinebilecek temaların yanı sıra tefakkuh, yani farklı delilleri kullanarak derin araştırmalar neticesinde elde edilebilecek manaların varlığına da işaret eden Zerkeşî, bu ayrıma "menkûl" ve "müstenbat" kavramlarıyla işaret etmektedir.³¹ Rivayet tefsiri ile doğrudan alakalı bu ifadelerinde onun, tefsirin iki farklı *yönteminden* söz ettiği anlaşılmaktadır. Karagöz'ün isabetli bir değerlendirme ile ifade ettiği üzere Zerkeşî, yukarıda temas ettiğimiz beyanlarında tefsirin kaynaklarını tefsir yöntemlerinden ayırmış olmaktadır.³²

Kâfiyeci (öl. 879/1474), tefsirin çeşitleri bağlamında rivayete ve dirayete müteallik iki temel yöntemden söz ederken³³ ve Süyûtî (öl. 911/1505) tefsirini *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* şeklinde isimlendirirken³⁴ de rivayet tefsiri bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak rivayet tefsirinin açık ve net bir şekilde bir yöntem şeklinde takdimi Şevkânî (öl. 1250/1834) ile birlikte gerçekleşmiştir. Onun, tefsirine *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*

²⁸ Karataş - Dinç, "Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı", 115-116.

²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/172.

³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/156-160.

³¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/171-172.

³² Karagöz, "Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı", 48.

³³ Kâfiyeci, *et-Teyisûr*, 30.

³⁴ Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/9.

ismini vererek rivayet ve dirayeti açıkça birer yöntem-teknik (fen) şeklinde zikretmesi, bu konuda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim sonraki süreçte Muhammed Sıddîk Han (öl. 1307/1890),³⁵ Zürkânî (öl. 1367/1948)³⁶ ve Zehebî (1915-1977)³⁷ gibi pek çok ismin rivayet tefsiri kavramını bir yöntem bağlamında kullanmaları, Şevkânî'nin bu noktadaki etkisini gözler önüne sermektedir.

Son dönem araştırmacılarının konuyu nasıl değerlendirdikleri de önem arz etmektedir. Subhî es-Sâlih (1926-1986), rivayet tefsirini müfessirlerin farklı eğilimlerinden/yönelişlerinden (itticâhât) biri şeklinde takdim etmektedir.³⁸ Tefsiri çeşitli açılardan kategorize eden M. Tayyâr, tefsire ulaşma yolları (turuk) açısından rivayet (me'sûr) ve dirayet (rey) tefsirinden söz etmektedir.³⁹ Dolayısıyla bu iki ismin, rivayet tefsirini bir yöntem olarak algıladıkları anlaşılmaktadır. Goldziher (1850-1921), rivayet tefsirini "*Peygamber'den ya da onun terbiyesinden geçmiş sahabeden geldiği ispat edilebilen tefsir*"⁴⁰ şeklinde tanımlayarak onu tefsirin kaynağı olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Fahd er-Rûmî ise önce tefsirin yolları (turuk) ve kaynakları açısından *me'sûr* ve *rey* olmak üzere iki tefsir türünden söz etmekte,⁴¹ daha sonra "Tefsir Yöntemleri" (Menâhicü't-Tefsîr) başlığı altında tekrar ilk sırada *me'sûr* tefsiri verip akabinde fikhî, ilmî, akfî, ictimâî, beyânî ve edebî tefsir çeşitlerini sıralamaktadır.⁴² Onun ilk tasnifte bir ayetin tefsirine ulaşmada kullanılan yöntem ve kaynakları, ikinci tasnifte ise tefsir eserlerinin baskın niteliklerini temel aldığı anlaşılmaktadır. Aslında Rûmî'nin, rivayet tefsirini hem tefsirin kaynakları hem de yöntemleri başlıkları altında ayrı ayrı zikretmesi, yöntemlerden bahsederken aynı zamanda tefsirlerin tasnifine yer vermesi bu konudaki kafa karışıklığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

³⁵ Ebû't-Tayyib Muhammed b. Hasen el-Şannûcî Şıddîk Hasen Hân, *Fethu'l-Beyân fi Makâşidi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. İbrâhîm el-Enşârî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1412/1992), 15/471.

³⁶ Zürkânî, *Menâhil*, 2/12.

³⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/112.

³⁸ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000), 290-291.

³⁹ Müsâid b. Süleymân et-Şayyâr, *Fusûl fi usûli't-tefsîr* (b.y.: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423), 113.

⁴⁰ Ignaz Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Denge Yayınları, 1997), 90-91.

⁴¹ Fahd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Buhûs fi 'ulûmi't-tefsîr ve menâhicih* (b.y.: Mektebetü't-Tevbe, ts.), 71.

⁴² Rûmî, *Buhûs*, 85-110.

Tefsir usulü ve tarihi ile ilgili yazılan bazı Türkçe eserlere baktığımızda müelliflerden bir kısmının rivayet tefsirini “*Kur’an’ı anlamaya çalışma faaliyeti*”⁴³ olarak gördüğü, bir kısmının “*Kaynakları ve Yöntemleri Açısından Tefsir Çeşitleri*” başlığı altında ele aldığı,⁴⁴ bazılarının ise bunu “*Tefsir Hareketleri*” arasında telakki ettiği⁴⁵ görülmektedir. Rivayet tefsirini yalnızca bir tefsir çeşidi biçiminde takdim edenler de bulunmaktadır.⁴⁶ M. Demirci, nakil ve icthad açısından tefsirleri ikiye ayırmakta, nakle dayalı *yöntemin* rivayet tefsiri olduğunu belirtmektedir.⁴⁷ Demirci başka bir eserinde ise tefsiri önce mevdi’î (konumlu)⁴⁸ ve mevdû’î (konulu) tefsir⁴⁹ olmak üzere ikiye ayırmakta; rivayet tefsirini mevdi’î tefsirler arasında zikretmektedir.⁵⁰ H. Öğmüş rivayet ve dirayet tefsirini “*Kaynak Açısından Tefsir Çeşitleri*” başlığı altında zikretmektedir.⁵¹ İ. Çalışkan ise “rivayet tefsiri” yerine “rivayet tarzı” tanımlamasını tercih etmekte, bununla tefsir metodunu değil tefsirin neye dayanarak ve nasıl bir tarzda yapıldığını kastetmektedir. Rivayet veya dirayet tarzında yazılan tefsirlerde müfessirlerin metodlarının farklılık arz edebileceğine dikkat çeken Çalışkan; tefsirin, *rivayet-dirayet ortaklığı*, *salt rivayet* ve *salt dirayet* olmak üzere üç temel tarzda ortaya çıktığını belirtmektedir.⁵² Onun tarz olarak sunduğu bu üç tasnif, başka bir eserde, “*yönteme göre tefsir çalışmaları*”nın alt başlıkları şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁵³ Çalışkan’ın başka bir makalesinde rivayet ve dirayeti tefsirin yöntemleri arasında

⁴³ Mehmet Akif Koç - Zekeriya Pak, “Rivayet Ağırlıklı Tefsirler”, *Kur’an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yay., 2021), 147.

⁴⁴ Resul Ersöz, *İslâm Tefsir Ekolleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 105,107.

⁴⁵ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yay., 2016), 89.

⁴⁶ Sadrettin Gümüş, *Kur’ân Tefsîrinin Kaynakları* (b.y.: Kayıhan Yayınları, 1990), 28; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1991), 236; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 2/118; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 228; Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 242.

⁴⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü ve Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1998), 244.

⁴⁸ “Herhangi bir müfessirin Kur’an’daki sure ve ayet sıralamasını esas alarak her ayeti mevcut tertibe göre tefsir etmesi.” Bk. Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024), 116.

⁴⁹ “Kur’an’ın bütünü veya ondaki herhangi bir meseleyi araştırma konusu yaparak ayetleri nüzul tarihine göre incelemek suretiyle Kur’an’ın bakış açısını tespit etmek.” Bk. Demirci, *Tefsir Tarihi*, 182.

⁵⁰ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 115-117.

⁵¹ Harun Öğmüş, *Kur’ân İlimleri ve Tefsir Tarihi*, çev. Halil Aldemir (İstanbul: İFAV Yayınları, 2025), 140.

⁵² İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Bilay, 2021), 171.

⁵³ Reyhanhoğlu, *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları*, 297.

zikretmesini,⁵⁴ konu hakkındaki kavram kargaşası ekseninde okumak yerinde olacaktır.

Bunun yanında bazı akademik çalışmalarda rivayet tefsirinin doğrudan bir yöntem olarak kabul edildiği görülmektedir.⁵⁵ Tefsirde rivayeti bir yöntem değil, bir kaynak şeklinde gören eğilimler de mevcuttur.⁵⁶ Hatta bazı araştırmacılar rivayet tefsirinin bir yöntem değil, tefsirin kaynağı olduğunu temel bir tez biçiminde ileri sürmektedirler.⁵⁷ Onlara göre “Rivayetleri nakletmek bir yöntem değil rivayeti bir kaynak olarak kullanmaktır. Rivayetleri kullanırken takip edilen yol bir menhec/yöntemdir.”⁵⁸ Konunun ele alındığı çalışmada ayrıca, Taberî ve Süyûtî örneğinde erken ve klasik dönem tefsirlerinde rivayetin bir yöntem değil nüzul sürecinin aydınlatılması için başvurulan bir kaynak olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁹ Aslında bütün bu ifadeler doğrudur. Ancak söz konusu ifadede ve benzerlerinde⁶⁰ rivayet tefsiri değil rivayet kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda elbette rivayet, tefsirin yöntemi değil kaynağı olacaktır. Söz konusu çalışmada rivayet ve rivayet tefsiri kavramlarının özenli kullanılmamasından kaynaklı başka sorunlar da göze çarpmaktadır. Söz gelimi, çalışmanın içeriğinde tefsir rivayetlerinin bir yöntemi değil kaynağı ifade ettiği vurgulanırken başlığında “Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı Meselesi” ifadeleri yer almaktadır. Bütün bunlar okuyucuda bazı kafa karışıklıklarına yol açmaktadır. Ancak çalışmanın sonuç bölümünde “rivayetle tefsir yapma”nın bir yöntemi, haber anlamında “rivayet”in ise bir bilgi kaynağını ifade ettiğine dair beyanlar,⁶¹ bu kafa karışıklığını belli ölçüde gidermektedir.

Kanaatimizce rivayet tefsiri kavramıyla ilgili belirsizliklerin temelinde bu kavramın bir tefsir yöntemini mi, tefsirin naklî kaynaklarını mı, yoksa tefsir eserlerinin bazılarında ait bir nitelemeyi mi ifade ettiği noktasındaki müphemlik yatmaktadır. Klasik kaynaklara baktığımızda rivayet tefsirinin, me’sûr ya da naklî tefsir gibi isimlendirmeler eşliğinde çoğunlukla bir

⁵⁴ İsmail Çalışkan, “Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşa Edilmesinin Gerekliği Üzerine”, *İslâmiyât* 8/1 (2005), 13.

⁵⁵ Örnek olarak bk. Oral, “İbnu’l-Cevzî’nin Zâdu’l-mesîr Adlı Eseri”; Gülle, “Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme”; Bayram, “Kurtubî’nin el-Câmi’ li-Âhkâmî’l-Kur’ân Adlı Tefsirinin Rivayet Metodu Açısından Değerlendirmesi”.

⁵⁶ Bk. Ali Karataş, “Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân’ı”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 15/47 (2010), 161-174.

⁵⁷ Karataş - Dinç, “Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı”, 116-120.

⁵⁸ Karataş - Dinç, “Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı”, 117.

⁵⁹ Karataş - Dinç, “Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı”, 117-120.

⁶⁰ Bk. Karataş - Dinç, “Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı”, 124-125.

⁶¹ Karataş - Dinç, “Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı”, 127.

tefsir yöntemini ifade edecek şekilde kullanıldığı, zaman zaman da tefsirin *kaynağı* anlamını yansıttığı görülmektedir. Aynı kavramın Türkçe kaynaklarda; *Kur'an'ı anlama faaliyeti, tefsir hareketi, tefsir yöntemi, tefsir tarzı, tefsirin kaynağı* ve *tefsir çeşidi* gibi farklı ifadelerle değerlendirilmesi, rivayet tefsirinin tam olarak neye tekabül ettiği noktasındaki muğlaklığı göstermesi açısından dikkat çekicidir. Esasında söz konusu belirsizlik, kavramın birden fazla manada kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bize göre *rivayet tefsiri* kavramı, literatürde, yerine göre tefsirin *kaynağı*, yerine göre tefsir *yöntemi* anlamlarında, hatta bazen de tefsir eserleri sınıflandırılırken bir *tasnif* türü olarak kullanılmaktadır ve bu anlamlardan hangisinin kastedildiği sözün gelişinden anlaşılmaktadır. Söz gelimi, “Ayetleri açıklarken rivayet tefsiri esas kabul edilmelidir.” cümlesindeki *rivayet tefsirinden* kasıt; Hz. Peygamber’den, sahabeden ve tâbiûndan gelen tefsir rivayetleridir. Bu cümledeki *rivayet tefsiri* kavramı, “tefsirin nakle dayalı *kaynağı*” anlamını ifade etmektedir. “Müfessir, eserinde dirayetten ziyade rivayet tefsirini esas almıştır.” cümlesindeki *rivayet tefsiri* ise ayetleri açıklarken nakle dayanmayı içeren bir “tefsir metoduna” işaret etmektedir. “Süyûtî’nin *ed-Dürru’l-mensûr* adlı eseri bir rivayet tefsiridir.” derken bu sefer de tefsirlerin tasnifi sadedinde, içeriğinde daha çok nakil barındıran tefsir eseri anlamında *rivayet tefsirinden* söz edilmektedir. Görüleceği üzere üç örnek cümlede geçen aynı kavram, birbirinden farklı muhtevalara sahiptir. Bu karışıklığı önleme adına belki şöyle bir formül geliştirmek mümkündür: *Tefsirin nakle dayalı kaynağı* anlamı kastedildiğinde “tefsir rivayetleri”,⁶² *nakli esas alan tefsir yöntemi* kastedildiğinde “naklî tefsir”, tefsir eserlerini *tasnif* ederken rivayet ağırlıklı tefsirleri nitелеmek için ise “rivayet tefsiri” kavramları kullanılabilir.

2. Dirayetsiz Rivayet Tefsirinin İmkânı Meselesi

Rivayet tefsiri ile ilgili tartışmalardan bir diğeri gerçek bir rivayet tefsirinin mümkün olup olmayacağı noktasındadır. Konuya temas eden İ. Çalışkan’a göre bir ayeti tefsir ederken, o ayetle ilgili bir rivayetin istihdam edilmesi, müfessirin kendi tercihidir ve ayetle rivayet arasında bağlantı kurmasından ibarettir. Bu ise bir dirayet faaliyettir. Buradan hare-

⁶² Tefsir verilerinin; hadis rivayetlerinden daha önce yazıya geçirilmeleri, hadisteki tahammül ve eda yöntemleri ile isnad sistemine hassasiyetle riayet edilmemesi, lafızdan ziyade manaya odaklanması gibi sebeplerle hadis ilmindeki “rivayet” formunda olmadığı, dolayısıyla tefsir müktesabatının “nakil” olarak isimlendirilmesi gerektiğine dair iddialar ve konuyla ilgili bazı argümanlar için bk. Dinç, *Nakil Anlayışı*, 391-408; Murat Bahar, *Buhârî Şerhlerinde Tefsir Bilgisi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2024), 52-59; Murat Bahar, “Tefsir Müktesabatının ‘Nakil’ Olarak İsimlendirilme Problemi”, *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 3/1 (Haziran 2025), 6-32.

ketle Çalışkan, salt rivayet tefsirinin mümkün olmayacağını, tefsirin bütünüyle dirayete dayandığını iddia etmektedir.⁶³ M. A. Koç ve Z. Pak da aynı fikirde olmakla birlikte onlar, müfessirin kullandığı rivayetleri iki kısımda değerlendirmekte; Hz. Peygamber'in tefsir amaçlı hadislerini ayetin tefsiri gayesiyle serdetmenin *rivayet* metoduna dahil olacağını, ancak tefsir amaçlı söylenmemiş hadislerin ayetle ilişkilendirilerek tefsir malzemesi şeklinde kullanımının bir *dirayet* faaliyeti olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre sahabe ve tâbiûndan nakledilen tefsir rivayetleri için de genellikle bu ikinci durum söz konusudur.⁶⁴ Koç'un ve Pak'ın bu kategorik yaklaşımı Çalışkan'ın bütüncül bakış açısından daha isabetli görünmektedir.⁶⁵

A. Karataş konuya biraz daha farklı bir perspektiften yaklaşmaktadır. Ona göre her ne kadar rivayetlerin derlenmesi noktasında müfessirin dirayeti söz konusu ise de neticede bu tefsir türünde ana malzeme rivayetlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu faaliyet esnasındaki akli çaba ile malzemenin aslını oluşturan rivayetler ayrı değerlendirilmeli, rivayet tefsirini tamamen yok sayarak tefsiri bütünüyle dirayet olarak görme şeklindeki yaklaşım ihtiyatla karşılanmalıdır. Karataş, baştan sona sadece rivayet ya da dirayet metoduyla yazılmış hiçbir tefsirin olmadığı yönündeki Çalışkan'ın düşüncesini de eleştirmekte; İbn Ebî Hâtim ve Süyûtî'nin tefsirlerinin sadece rivayet içermesinin göz ardı edilemeyeceğine dikkatleri çekmektedir. Bu problemin çözümü için Karataş, tefsirleri tasnif ederken, *salt rivayet tefsirleri* ve *rivayet ağırlıklı tefsirler* şeklinde bir ayrıma gidilmesini önermektedir.⁶⁶ Bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Karataş'a göre dirayetten bağımsız var olması imkânsız diye rivayet tefsiri şeklindeki bir tasnifi bütünüyle yok saymak doğru değildir. Neticede bu tefsir türünün ana malzemesini rivayetler teşkil etmektedir ve sınırlı sayıda da olsa sadece bu malzemeye dayalı olarak yazılmış bazı tefsirler mevcuttur. Konuyla ilgili müşkülü halletmenin yolu rivayet tefsiri şeklindeki bir isimlendirmeyi tamamen reddetmek değil, içeriğindeki dirayet oranını göz önünde bulundurarak bu tefsir çeşidinin farklı kategorilerinden söz etmektir. Aslına bakılırsa Çalışkan'ın "*Bize göre rivayet tefsiri de özünde dirayettir.*"⁶⁷ sözü ile bir tasnif türünü değil, kendi deyimiyle "*tef-*

⁶³ Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 171; Ayrıca bk. Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşa Edilmesinin Gerekliği Üzerine", 15.

⁶⁴ Koç - Pak, "Rivayet Ağırlıklı Tefsirler", 148-149.

⁶⁵ Benzer yorumlar için bk. Karagöz, "Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı", 57.

⁶⁶ Ali Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivayet* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 65-66.

⁶⁷ Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 171.

sir tarzı’nı kastettiği anlaşılmaktadır. Zira o, bu ifadesinden hemen birkaç cümle sonra, salt rivayet ve salt dirayet tefsiri sayısının oldukça az olduğunu belirtmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla esasında Karataş ile Çalışkan’ın aynı doğrultuda düşündüğü, her ikisinin de bir tasnif türü anlamında salt rivayet tefsirinin varlığını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çalışkan’ın varlığını sorguladığı, hatta reddettiği saha ise tefsir yöntemi bağlamındaki salt rivayet tefsiridir.

Karataş’ın konuyla ilgili başka bir değerlendirmesinde Çalışkan’ın, bir yöntem olarak gerçek bir rivayet tefsirinin olamayacağı, tefsirin tamamının dirayet olduğu şeklindeki düşüncelerine yaklaştığı görülmektedir. Genel kabulün aksine dil, edebiyat ve şiirle tefsirin de rivayet kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Karataş, bunu temellendirmek için şöyle bir akıl yürütme yapmaktadır: Müfessirin tefsire yardımcı olmak üzere kullandığı tüm malzeme rivayete dayanmaktadır. Bu yönüyle tefsir bütünüyle rivayetten müteşekkildir. Diğer taraftan, müfessir gerek bu malzemeyi seçerken gerekse değerlendirirken içtihadını kullanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ise tefsirin tamamı dirayet merkezli olmaktadır. Ezcümle Karataş’a göre tefsir, mutlak anlamda ne rivayet ne de dirayettir.⁶⁹ Dolayısıyla tefsir faaliyetini buradan hareketle kategorize etmek doğru değildir.⁷⁰ Zira böyle bir taksim mahiyet açısından yanlıştır. Dirayetten hâlî bir rivayet olamayacağı gibi rivayetten tamamen bağımsız bir dirayet tefsirinin tefsir sayılıp sayılmayacağı meçhuldür. Bu sebeple Karataş’a göre “rivayet ve dirayet tefsirinden ziyade, ortada sadece tefsir vardır.”⁷¹ ve bu tür bir tasnif, “tefsir faaliyetlerini anlamayı ve değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.”⁷²

db | 1213

Önceki ifadelerinde rivayet tefsirini bir olgu olarak kabul edip onun alt dallarından söz eden Karataş’ın daha sonra tefsirin rivayet ve dirayet şeklindeki ayırımına tamamen mesafeli durması ilk bakışta bir çelişki gibi gözükmemektedir. Ancak ilk beyanında bir *tasnif* türü anlamında rivayet tefsirinden söz ettiği, bu anlamda salt rivayete dayanan tefsir eserlerinin var olduğu; sonraki beyanında ise bir *yöntem* olarak rivayet tefsirinden bahsettiği, bu manada mutlak bir rivayet tefsirinden söz edilemeyeceği

⁶⁸ Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 171.

⁶⁹ Benzer değerlendirmeler için bk. Karagöz, “Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı”, 58; Karaoğlan, “Rivâyet ve Dirâyet Ayırımının Objektifliği”, 14; Aygün, “Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayırımının Sorunları”, 146; Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*, 71,82; Aksakal, “Tefsir-Aklî İlişkisi”, 233.

⁷⁰ Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivayet*, 82.

⁷¹ Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivayet*, 343.

⁷² Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, 30.

kanısında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak biri yöntem, diğeri tasnif bağlamındaki iki farklı kanaatin aynı kavramla, yani “rivayet tefsiri” ile ifade edilmesi, sorunun kaynağı gibi durmaktadır. Aslında yukarıdaki şekilde okunduğunda Karataş’ın tespiti bize göre de doğrudur. Rivayet tefsirlerinde kullanılan malzemenin seçimi, kritiği ve ilgili ayetlerle bunlar arasında bağlantılar kurulmasının rey ve içtihadı, dolayısıyla dirayete dayanması,⁷³ yöntem itibarıyla mutlak bir rivayet tefsirinin olamayacağını delilidir.

Diğer taraftan, rivayet tefsiri olarak bilinen; Hz. Peygamber’e, sahabeye ve tâbiûna ait tefsir rivayetlerinin belki de büyük bir kısmının oluşum itibarıyla reye dayanması da konunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır.⁷⁴ Belki bu hükümden sadece Hz. Peygamber istisna tutulabilir. Gerçi onun beyanlarının da bir kısmının icthâdî olduğu düşünülmektedir.⁷⁵ Ama sahabenin ve özellikle de tâbiûnun tefsirinin önemli bir kısmının rey mahsulü olduğu ve belli oranda öznellik içerdiği,⁷⁶ bir ayetle ilgili birden fazla yorumun nakledilmesinden rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁷⁷ Konunun bu yönüne vurgu yapan bazı araştırmacılar, sahabe ve tâbiûnun tefsirdeki içtihat yönünü görmezden gelerek onlardan gelen her haberi “rivayet tefsiri”, sonrakilerin haberini ise – icthâk noktasında ortak oldukları halde – “dirayet tefsiri” saymanın tutarlılığını sorgulamaktadır.⁷⁸ Aslında bu sorgulama hiç de haksız değildir. Ancak bizzat Aydın’ın da dikkat çektiği üzere özellikle sahabe, bizzat vahyin nüzulüne tanık olmaları ve Kur’an’ın diline doğal vukufiyetleri, ayrıca bizzat Hz. Peygamber’den eğitim almaları gibi birçok sebeple, içtihat noktasında sonrakilerden daima daha üstün addedilmiştir.⁷⁹ Buna rağmen Hz. Peygamber de dahil tefsir yapan herkesin anlama ve yorumlama faaliyetinde bulunmasını dikkate alan bazı araştırmacılar, hangi metoda dayanırsa dayansın

⁷³ Abdülhamit Birışık, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi”, *Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 72,76.

⁷⁴ Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivayet*, 89; Karagöz, “Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı”, 57.

⁷⁵ İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân (b.y.: Dâru İbn ‘Affân, 1417/1997), 4/335; Aksakal, “Tefsir-Akıl İlişkisi”, 241-249; Reyhanlıoğlu, *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları*, 62.

⁷⁶ Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, 50.

⁷⁷ Sahabe tefsirinde dirayetin yeri hakkında geniş bilgi için bk. Aksakal, “Tefsir-Akıl İlişkisi”, 249-261.

⁷⁸ Aydın, “Rivayet Tefsiri Kavramı”, 21; Tayyâr, “Mustalahu’t-tefsîr bi’l-me’sûr”, 6.

⁷⁹ Benzer değerlendirmeler için bk. Aksakal, “Tefsir-Akıl İlişkisi”, 251; Reyhanlıoğlu, *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları*, 62-63.

tefsirin aslında aklî bir çabanın ürünü olduğunu düşünmektedir.⁸⁰ Bu düşünceye göre oluşum itibarıyla tefsire dair bütün beyanlar dirayet kategorisinde yer almaktadır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir husus vardır ki, tefsiri yapan açısından dirayet olan beyan, onu nakleden sonraki kuşaklar için rivayet malzemesi haline gelmektedir.⁸¹

Bize göre – sahih olmak kaydıyla – Hz. Peygamber’in vahye dayalı beyanları ile sahabenin müşahedeye dayanan tanıklıklarını ve dil ile ilgili izahlarını tamamıyla dirayet olarak görmek doğru değildir. Kanaatimizce bunlar *tefsirin niteliği* anlamında ve bağlayıcılık açısından rivayet tefsiri olarak değerlendirilmelidir.⁸² Diğer haberler her ne kadar nakledilmeleri dolayısıyla rivayet statüsünde olsa da oluşum itibarıyla dirayet ürünü oldukları için bunları saf rivayet kategorisinde değerlendirmek doğru olmayacaktır. Bu ikinciler “ *kabulü zorunlu olan tefsir olmak yerine, belki tercih edilen bir tefsir*”⁸³ statüsünde görülecektir. Bu perspektiften bakıldığında genel kabule göre ilk üç neslin tefsir rivayetlerini içermesi anlamıyla kaynak bakımından *rivayet tefsiri kavramının, tefsirin niteliğini değil, âyet yorumlarının sonraki nesillere aktarılmasını ifade ettiği*⁸⁴ şeklindeki görüş isabetli görünmektedir.

db | 1215

Netice itibarıyla gerek *tefsirin kaynağı* anlamında gerek bir *tefsir yöntemi* olarak gerekse *tefsirlerin tasnifi* bağlamında dirayetten tamamen arı katışıksız bir rivayet tefsirinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. *Tefsirin kaynağı* olması itibarıyla, tefsir amaçlı merfu hadisler ve sahabenin müşahedeye dayalı sebep-i nüzul haberleri (bunlara sahabenin lugavî tefsirini, hükmen merfu hadisleri ve icmaya dayalı tefsiri ilave etmek de mümkündür) rivayet tefsiri olarak kabul edilmekle birlikte bunlarda da bir miktar dirayet payı bulunmaktadır. Bazı ayetleri tefsir ederken Hz. Peygamber’in kendi çıkarımından ve içtihadından söz etmek mümkündür. Aynı şekilde nüzul sebebini bile aktarsa her sahabî kendi perspektifinden olayı yansıtmaktadır. Buna rağmen söz konusu haberlerdeki dirayet payı diğerlerine nazaran oldukça azdır. Hem Hz. Peygamber’in içtihadının vahiy kontrolünde olması hem de sahabenin bizzat

⁸⁰ Aksakal, “Tefsir-Akıl İlişkisi”, 264; Karagöz, “Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı”, 58.

⁸¹ Ahmet Sait Sıcak, *Kur’an Tefsirinde Öznellik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017); Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, 30.

⁸² Nitekim sahabenin bilhassa sebep-i nüzul gibi reye dayanmayan beyanları hükmen merfu kabul edilmektedir. Bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/71; Tayyâr, *Fusûl*, 74.

⁸³ Karataş, “Tefsir İlminde Rivayet Algısı”, 30.

⁸⁴ Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivayet*, 317.

gözlemine aktarması, bu tür rivayetlerin olabildiğince nesnel birer kaynak olma vasfını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu sayılanlar için *tefsirin kaynağı* anlamında rivayet tefsiri nitelemesi yapmak yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan bir *tefsir yöntemi* olarak da salt rivayet tefsirinden söz etmek zordur. Gerek tefsir rivayetlerinin sahibi ve oluşumu açısından taşıdığı icthad payı gerekse müfessirin bu haberleri tefsirinde istihdam ederken sahip olduğu tercih yetkisi, rivayet ile yapılacak bir tefsir ameliyesindeki dirayet boyutunu göstermektedir. Belki sadece hiçbir yoruma yer vermeden merfu tefsir rivayetleri ile mevkuf sebab-i nüzul rivayetlerini aktarma şeklinde yürütülecek bir yöntem için salt rivayet tefsiri denebilir. Esasında bize göre böylesi bir yöntem için *rivayet tefsiri* yerine *naklî tefsir* tabiri daha yerindedir. Zira biz, “Ne tefsiri?” sorusuna cevap veren *rivayet tefsiri* tabirinin, tefsir eserlerini ağırlıklı yönlerine göre tasnif ederken daha ziyade rivayetlere dayanan tefsirleri nitelemek üzere kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz. “Nasıl bir tefsir?” sorusuna yanıt teşkil eden *naklî tefsir* kavramı ise tefsir ameliyesinin nakle dayalı olarak gerçekleştiğini haber veren yöntemsel bir tanımlama niteliğindedir.

1216 | db

Tefsirlerin tasnif türü olarak da salt rivayet tefsiri neredeyse yok gibidir. Bu bağlamda zikri geçen İbn Ebî Hâtim ve Süyûtî tefsirleri bile en azından müfessirin rivayetler arasındaki tercihi açısından dirayet unsuru barındırmaktadır. Bu açıdan tefsirleri rivayet-dirayet şeklinde tasnif etmenin bazı sorunlar barındırdığı muhakkaktır. Sıradaki başlık altında söz konusu tasnifin ne kadar doğru olduğu ele alınacak, konu eksenindeki düşünceler tartışılacaktır.

3. Tefsir Eserlerinin Tasnifi Bağlamında Rivayet-Dirayet Ayrımının İmkânı

Buraya kadarki açıklamalardan anlaşılmalıdır ki tefsir tarihinde ilk dönemlerden itibaren var olduğunu gördüğümüz iki temel tefsir eğilimi sonradan rivayet-dirayet ayrımıyla ifade edilmeye başlanmıştır. Bu ayrımın tam anlamıyla neye tekabül ettiği; tefsire dair bir tür, yöntem, kaynak ya da tasniften hangisi için kullanılacağı tam olarak netlik kazanmamıştır. Bu başlık altında bir tasnif türü olarak dirayetten bağımsız bir rivayet tefsirinin imkânı sorgulanacak, tefsirleri rivayet-dirayet şeklinde sınıflandırmanın bazı sorunlarına dikkat çekilecektir.

Bilhassa son dönemlerde tefsir usulü ve tarihi alanında yazılan temel bazı eserlere baktığımızda genellikle tefsirin rivayet ve dirayet şeklinde iki türünden söz edildiğini ve bu türlere örnek olarak bazı tefsirlerin sıra-

landığını görürüz.⁸⁵ Bununla birlikte gerek rivayet tefsiri kavramının içeriğindeki belirsizlikten gerek müelliflerin bakış açılarındaki farklılıktan gerekse tefsirlerin büyük oranda hem rivayet hem de dirayet unsurlarını ihtiva etmesinden kaynaklı, hangi tefsirlerin rivayet kategorisinde değerlendirileceği noktasında bir sözbirliğinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Konuyla ilgili temel bazı eserler incelendiğinde Taberî, Begavî, İbn Atıyye, İbn Kesîr ve Süyûtî'nin tefsirlerinin rivayet tefsiri olduğu konusunda ortak bir kanaatten söz edilebilir. Semerkandî, Sa'lebî, Se'âlibî ve Kâsımî tefsirleri de çoğunlukla rivayet tefsirlerine örnek olarak zikredilirken İbn Ebî Hâtim, İbn Hibbân, Vâhidî ve Fîruzâbâdî'ye ait tefsirlere söz konusu listelerde daha az yer verilmektedir.⁸⁶ Böyle bir tutum farklılığının oluşmasında elbette müelliflerin, bütün rivayet tefsirlerini değil, buna dair kendi seçtikleri bazı örnekleri ya da en meşhurlarını zikretmelerinin etkisi büyüktür. Nitekim Zehebî, bütün rivayet tefsirlerini sayma gibi bir gayesinin olmadığını, bunun çok zor, hatta bütün eserlerin günümüze ulaşmamasından kaynaklı neredeyse imkânsız olduğunu dile getirmekte; bunlardan sadece en önemli gördüklerini, en meşhur ve en çok tedavülde olanları zikredeceğini belirtmektedir.⁸⁷ Dolayısıyla konuyla ilgili bazı eserlerde büyük ölçüde birbirinin tekrarı mahiyetinde yer verilen rivayet tefsirine dair örnek listelerden hareketle genel-geçer bir yargıya ulaşmak doğru olmayacaktır. Bununla birlikte şu kadarını söylemek mümkündür ki tefsir eserlerini rivayet ve dirayet tefsirleri şeklinde keskin hatlarla birbirinden ayırmak o kadar da kolay ve uygulanabilir bir iş olarak görünmemektedir.

Diğer taraftan genellikle rivayet tefsiri olduğu konusunda ortak bir kanaatin hâkim olduğunu söyleyebileceğimiz bazı eserlerin bu kategoride yer alıp almayacağı da tartışmalıdır.⁸⁸ Zira bir önceki başlıkta geçtiği üzere salt rivayet tefsiri sayılabilecek eserler oldukça azdır; bunların da gerçekten salt rivayetten oluşup oluşmadığı tartışmalıdır. Rivayet tefsiri

⁸⁵ Bk. Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/147; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 229-230; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 2/122; Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, 237-246; Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, 255-256; Albayrak, *Tefsîr Usûlü*, 90-91; Koç - Pak, "Rivayet Ağırlıklı Tefsirler", 153-164; Ersöz, *İslâm Tefsîr Ekolleri*, 161-174; Reyhanlıoğlu, *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları*, 297.

⁸⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/147; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 229-230; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 2/122; Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, 237-246; Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, 255-256; Albayrak, *Tefsîr Usûlü*, 90-91; Koç - Pak, "Rivayet Ağırlıklı Tefsirler", 153-164; Ersöz, *İslâm Tefsîr Ekolleri*, 161-174; Reyhanlıoğlu, *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları*, 297.

⁸⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/147.

⁸⁸ Örnek olarak bk. Gülle, "Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme".

kategorisinde zikredilen eserlerin kahir ekseriyeti, yoğunluk oranı değişmekle birlikte, dirayet de içermektedir. Söz gelimi genellikle rivayet tefsirlerinin en başında zikredilen Taberî'nin tefsiri önemli oranda tercih ve değerlendirme, yani dirayet unsuru barındırmaktadır.⁸⁹ Hatta Taberî tefsirinin rivayet değil dirayet ağırlıklı olup bu tür tefsirlerin ilk örneğini teşkil ettiği de iddia edilmiştir.⁹⁰ Bu durumda rivayet tefsirlerinin büyük çoğunluğunu teşkil eden bu tür tefsirler için “*Bu bir rivayet tefsiridir.*” yerine “*Bu eser büyük oranda rivayet malzemesine dayanmaktadır.*” demek daha uygun olacaktır.⁹¹ Ya da bazı araştırmacıların önerdiği,⁹² Reyhanlıoğlu'nun bizzat uygulamaya koyduğu üzere,⁹³ rivayet tefsirlerini, *salt rivayet tefsirleri* ve *rivayet ağırlıklı tefsirler* şeklinde alt kategorilere ayırmak da mümkündür.⁹⁴

Aslında tefsirlerdeki baskın yöneme, rivayete atfedilen değere ve tefsir rivayetlerinin merkezde yer alıp almamasına göre rivayet-dirayet ayrımına gidildiğini bilmek problemi büyük ölçüde halledecektir. Nitekim Zehebî, rivayet tefsirleri arasında yer verdiği Semerkandî tefsiri ile ilgili, bu eserin dirayet de içerdiğini belirtmekte, ancak rivayet yönü ağır bastığı için onu da bu listeye dahil ettiğini belirtmektedir.⁹⁵ Yine Taberî tefsiri, dirayetin bazı derecelerini bünyesinde barındırsa da rivayeti merkeze alan temel karakteristiği dolayısıyla çoğunluk tarafından rivayet tefsiri

⁸⁹ Bu durum dirayet tefsirleri için de söz konusudur. Bu kategoride sayılan tefsirlerin önemli oranda rivayet malzemesi içerdiği görülmektedir. Bk. Özavşar, “Ebussuud Tefsirinde Rivayet”, 280; Ali Bulut, “Filolojik Tefsirle Rivayet Tefsirinin Buluşma Noktası: Zeccac'ın Meanî'l-Kur'an'ı”, *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları 1 (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009), 314; Bayram, “Kurtubî'nin el-Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'an Adlı Tefsirinin Rivayet Metodu Açısından Değerlendirmesi”, 10; Hatice Merve Çalışkan Başer, “Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsir Yönteminden Hareketle Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayrımının İmkânı Üzerine”, *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 18,26; Maden, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ında Rivayet*, 270-271.

⁹⁰ Gülle, “Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme”, 280.

⁹¹ Benzer bir değerlendirme için bk. Tayyâr, “Mustalahu't-tefsîr bi'l-me'sûr”, 7.

⁹² Bk. Aydın, “Rivayet Tefsiri Kavramı”, 13; Aygün, “Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları”, 156-157; Karataş, *Tefsir Geleneğinde Rivayet*, 66; Karagöz, “Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayrımının Ortaya Çıkışı”, 59-60.

⁹³ Reyhanlıoğlu, *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları*, 297.

⁹⁴ Benzer bir taksimde İ. Çalışkan, rivayet-dirayet ortaklığı, salt rivayet ve salt dirayet olmak üzere üç kategoriden söz etmektedir. Bk. Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 171. Çalışkan, Mâtürîdî tefsirini salt dirayet tarzına örnek olarak zikretmektedir. Ancak yapılan son çalışmalar, söz konusu tefsirin azımsanmayacak oranda rivayet barındırdığını ortaya koymuştur. Bk. Maden, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'ında Rivayet*, 270-271.

⁹⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/162.

kabul edilmiştir.⁹⁶ Bu durum bilhassa sebab-i vurûdu Kur'an tefsiri olmayan rivayetlerin istihdamında daha belirgindir. Bu tür haberler rivayet tefsirlerinde temel malzeme iken dirayet tefsirlerinde tali malzeme olarak kullanılmıştır.⁹⁷ Yine de tefsirlerin rivayet-dirayet şeklinde tasnif edilmesinin yeniden gözden geçirilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyiz. Zira bu tasnif pratik açıdan tefsirleri kolay kavrayıp ezberleme dışında pek bir fayda sağlamamış, bunun yanında usul bakımından pek çok probleme neden olmuştur.⁹⁸

Sonuç

Rivayet tefsiri kavramı ile ilgili en temel problemlerden biri, bu kavramın tam olarak neye tekabül ettiği noktasındaki belirsizliktir. Bu inceleme, söz konusu kavramın tefsir literatüründe tek ve sabit bir anlam taşımadığını, aksine tarihsel süreç içerisinde bağlama göre farklı işlevler üstlendiğini ortaya koymuştur. Klasik ve modern kaynaklarda *rivayet tefsiri* kavramı kimi zaman tefsirin naklî malzemesini ifade eden bir kaynak, kimi zaman bu malzemeyi esas alan bir yöntem, kimi zaman da rivayet ağırlıklı eserleri niteleyen bir tasnif kategorisi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla rivayet tefsirinin yöntem mi, kaynak mı yoksa tasnif türü mü olduğu yönündeki tartışmalar büyük ölçüde kavramsal belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu sebeple kavramın her kullanımında kastedilen anlamın açıkça belirlenmesi; naklî malzeme için "tefsir rivayetleri", yöntem için "naklî tefsir", eser tasnifi için ise "rivayet tefsiri" şeklinde bir terminolojik ayırımın benimsenmesi, tefsir usûlü çalışmalarında metodolojik açıklık ve tutarlılık sağlayacaktır.

Rivayet tefsiri ile ilgili bir diğer problem, gerçek/salt bir rivayet tefsirinin mümkün olup olamayacağıdır. Konuyla ilgili çalışmaları incelediğimizde rivayet tefsirinin dirayetten tamamen bağımsız olamayacağı noktasında genel bir kabulün oluştuğunu görmekteyiz. Rivayet tefsiri kavramını tefsirin *kaynağı* anlamında ele aldığımızda; gerek Hz. Peygamber'in gerekse sahabe ve tâbiûnun tefsirinde oluşum itibarıyla birtakım aklî/ictihadî unsurlar bulunduğunu görürüz. Söz konusu kavramı bir tefsir *yöntemi* olarak düşündüğümüzde de durum farksızdır; müfessirin tefsirinde istihdam edeceği rivayetler arasında tercihte bulunması esasında bir dirayet faaliyetidir. Aynı şekilde tefsirlerin *tasnifi* anlamında da salt rivayetlerden müteşekkil bir tefsir eseri neredeyse yok gibidir. Ancak

⁹⁶ Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*, 86-87.

⁹⁷ Türcan, *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*, 96.

⁹⁸ Aygün, "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayırımının Sorunları", 149.

rivayet ve dirayetin bu iç içe geçmesinden kaynaklı problemin çözümü noktasında farklı kanaatler ortaya çıkmıştır. Bir kısım araştırmacı, tefsirin bütünüyle rivayetten müteşekkil olduğunu dile getirerek sorunu halletmeye çalışmıştır. Bazıları ise oluşum itibarıyla her türlü tefsirin dirayet kaynaklı olmasını göz önünde bulundurarak rivayet tefsirini tamamen yok saymıştır. Bu genelleşici yaklaşımlar yerine meseleye biraz daha kategorik yaklaşmayı tercih edenlerin görüşleri daha makul görünmektedir. Buna göre ayetleri açıklamaya dönük her türlü beyanın içtihat kaynaklı, dolayısıyla tefsirin bütünüyle dirayet mahsulü olduğunu savunmak yerine, bunun, sahibi için dirayet, nakleden için ise rivayet olduğunu söylemek daha doğrudur. Aynı şekilde, rivayetleri seçip eserine almak suretiyle de olsa müfessirin dirayetine başvurduğunu, bu yönüyle her türlü tefsirin dirayet kaynaklı olduğunu savunmaktansa, tefsir amaçlı söylenmiş hadisleri rivayet, diğer hadislerle sahabe ve tâbiûn tefsirini ise dirayet kategorisinde değerlendirmek daha isabetlidir.

1220 | db

Ezcümle; meseleyi değişik cephelerden ele almak sorunu büyük ölçüde halledecektir. Bize göre rivayet tefsiri ile ilgili üç farklı açıdan üç farklı sonuca ulaşmak mümkündür. *Kaynak* açısından rivayet tefsirinin varlığı ve lüzumu inkâr edilemez bir gerçektir. Hz. Peygamber'in tefsir amaçlı sözlerini, sahabenin sebep-i nüzule dair tanıklıklarını ve selefin icmâya dayalı tefsirini kaynak olarak kullanmadan ayakları yere basan bir tefsir ameliyesi gerçekleştirmek ne kadar mümkün olabilir? Konuya *yöntem* açısından baktığımızda aslında ne salt rivayet ne de salt dirayet tefsirinden söz etmek mümkündür. Hz. Peygamber'in tefsiri de dahil olmak üzere neredeyse bütün tefsir rivayetleri, oluşum itibarıyla bir açıdan dirayete dayanmaktadır. Bunun yanı sıra müfessirin tefsir rivayetlerini seçme konusundaki belirleyici fonksiyonu da konuyla ilgili bir diğer dirayet yönüdür. Tam tersi açısından da durum aynıdır. Dirayet tefsiri ortaya koyan bir müfessir, neticede kendisine rivayet yoluyla ulaşan birtakım malzemeye dayanmak zorundadır. Tefsirlerin *tasnifi* açısından meseleye yaklaştığımızda da durum hemen hemen aynıdır. Salt rivayet tefsiri olarak takdim edilen İbn Ebî Hâtim ve Süyûtî'nin tefsirlerinin gerçekten bu niteliği haiz oldukları tartışmaya açıktır. Neticede bu müfessirler, kendilerine ulaşan rivayet malzemesini çeşitli açılardan kritik edip kendilerine göre en uygun olanları tefsirlerine almışlardır. Bunda önceden belirledikleri birtakım prensipler yanında içinde buldukları konjonktür ve mezhebî vs. temayüllerinin etkisinden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte söz konusu dirayet payını görmezden gelerek adı geçen müfessirlerin, tefsirlerinde yalnızca rivayet malzemesiyle yetinip kendi değerlendirmelerine yer vermemelerini dikkate almak da mümkündür. Bu açıdan tefsir-

leri önce rivayet ve dirayet şeklinde, sonra da rivayet tefsirlerini kendi içinde *salt rivayet tefsirleri* ve *rivayet ağırlıklı tefsirler* biçiminde sınıflandırmak birtakım pratik faydalar sağlayacağı için tercihe şayandır.

Kaynakça

- Aksakal, Zeynep Nermin. "Tefsir-Akıl İlişkisi: Rivayet Tefsirinde Dirayet". *Akıl Kitabı 7: Mantık, Metafizik, Ahlak, Din, İnanç ve Dilde Akıl*. ed. Turgut Akyüz. 231-266. İstanbul: Ravza Yayınları, 2021.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yay., 5. Baskı., 2016.
- Aydın, Muhammed. "Rivayet Tefsiri Kavramı ve Kur'an'ın Kur'an ile Tefsiri: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (Şubat 2009), 1-32.
- Aygün, Abdullah. "Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2015), 141-160.
- Bahar, Murat. *Buhârî Şerhlerinde Tefsir Bilgisi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2024.
- Bahar, Murat. "Tefsir Müktesebatının 'Nakil' Olarak İsimlendirilme Problemi". *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 3/1 (Haziran 2025), 6-32.
- Bakırcı, Saffet. *Me'âlimü't-tenzîl'in Rivayet Tefsirleri İçindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Bayram, Abdullah. "Kurtubî'nin el-Câmi' li-Âhkâmî'l-Kur'ân Adlı Tefsirinin Rivayet Metodu Açısından Değerlendirmesi" 10 (2019), 5-58.
- Bilgen, Osman. *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri -Benî Kurayza Örneği-*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi". *Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*. ed. İlyas Çelebi. 17-102. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Bulut, Ali. "Filolojik Tefsirle Rivayet Tefsirinin Buluşma Noktası: Zeccac'ın Meanî'l-Kur'an'ı". *Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*. 313-331. Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları 1. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2009.
- Büyükc, Enes. *Dönemlendirme Merkezli Tefsir Tarihi*. İstanbul: Kitaparası Yayınları, 2024.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 10. Baskı., 1995.
- Çalışkan Başer, Hatice Merve. "Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsir Yönteminden Hareketle Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayrımının İmkânı Üzerine". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 10/1 (2023), 17-30.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Bilay, 4. Baskı., 2021.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşa Edilmesinin Gerekliliği Üzerine". *İslâmiyât* 8/1 (2005), 11-24.
- Dârimî, Osmân b. Sa'îd es-Sicistânî. *Nakdu'l-İmâm Ebî Said Osman b. Said ale'l-Merisî el-Cehmî el-anîd fime'fterâ ale'llâhi azze ve celle mine't-tevhîd*. thk. Reşîd b. Hasan el-Elmaî. 2 Cilt. b.y.: Mekrebetü'r-Rüşd, 1418.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 91. Baskı., 2024.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Dinç, Ahmet. *Rivayet Tefsiri Açısından Neseî'nin Medârikü't-Tenzîl'i*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Dinç, Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Efe, Zekeriya. *Zemahşerî Tefsirinin Rivayet Boyutu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

- Efendioğlu, Mehmet. "Rivayet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 35/135-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ersöz, Resul. *İslâm Tefsir Ekolleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed 'Avd Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî, 2001.
- Fırıncı, Doğan. "Arap Dilinde Naklî İlimlerde Hikâye ve Rivâyet Kavramları". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/19 (2021), 93-128.
- Gengil, Veysel. "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs Ehl-i Re'y Tefsirleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 113-152.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Tefsir Ekolleri*. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Denge Yayınları, 1997.
- Gülle, Sıtkı. "Rivâyet ve Dirâyet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsiri Hakkında Bir Değerlendirme". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 8/19 (2004), 265-280.
- Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları*. b.y.: Kayıhan Yayınları, 1990.
- Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn. *Fezâilü'l-Kur'ân li'l-Kâsım b. Sellâm*. thk. Muhsîn Harâbe Mervân 'Atiyye Vefâ Takıyuddîn. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr, 1995.
- İbn Akîl, Ebû'l-Vefâ 'Alî b. Akîl. *el-Vâdih fî usûli'l-fikh*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Türki. 5 Cilt. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1999.
- İbn Fâris. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Baskı., 1389.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, Ahmed b. Yahyâ. *Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr*. 27 Cilt. Abu Dabi: el-Mecme'u's-Sekâfî, 1423.
- İbn Haldûn. *el-'İber ve divânu'l-mubtede' ve'l-haber fî târîhi'l-'Arab ve'l-Berber ve men âserahum min zevî's-ş-Şe'ni'l-ekber*. thk. Halîl Şehâde. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1408/1988.
- İbn Teymiye, Ebû'l-'Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. 'Abdülhalim. *Mukaddime fî usuli't-Tefsir*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1994. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=116808&ele=%3D&wKitaplar=mukaddime&wYazarlar=%C4%B0bn+teymiye>
- Kâfiyeci, Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman. *et-Tefsir fî kavâ'idü 'ilmi't-tefsir*. thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1419.
- Karagöz, Mustafa. "Tefsirde Rivayet-Dirayet Ayırımının Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti". *Bilimname* 5 (Şubat 2024), 45-60.
- Karaoğlu, Arslan. "Tefsirlerde Rivâyet ve Dirâyet Ayırımının Objektifliği Sorunsalı". *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi* 6/1 (2023), 1-30.
- Karataş, Ali. "Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 15/47 (2010), 161-174.
- Karataş, Ali. *Tefsir Geleneğinde Rivayet*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Karataş, Ali. "Tefsir İlminde Rivayet Algısı". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 21-57.
- Karataş, Ali - Dinç, Ömer. "Rivayet Tefsirinin Bir Yöntem Olup Olmadığı Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme". *Tefsirde Rivayet Eksenli Okumaların Kritiği*. ed. Abdurrahman Ensari vd. 107-131. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kaya, Mesut. "Rivayet ve Dirayet Arasında Süyûti'nin Tefsirleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Bir Memlûk Bilgini Celeddin es-Süyûtî*. ed. Sezai Engin. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2023.
- Koç, Mehmet Akif - Pak, Zekeriya. "Rivayet Ağırlıklı Tefsirler". *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi El Kitabı*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yay., 2021.
- Maden, Gülhan. "Erken Dönem Tefsir-Te'vil Kavramsallaşmasının Terminolojik Dönüşümü: Tefsirde Rivâyet-Dirâyet Ayırımının Kökenlerine Dair Bir İnceleme". *Türkiye*

- İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2026), 442-463.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1831954>
- Maden, Mustafa. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Rivayet Kullanımı: el-İsra ve el-Fetih Süreleri Örneği*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Matîrî, Abdullah b. Ali el-Meymûnî. *et-Tefsîr fî 'ilmi't-tefsîr min evveli'l-kitâb ilâ nihâyeti sûreti'l-Bakara dirâseten ve tahkîkan*. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Doktora Tezi, 1427.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî 'ilmi me'âni'l-Kur'ân ve tefsîrhî ve ahkâmihî ve cümelin min fûnûni 'ulûmih*. thk. eş-Şâhid el-Bûşihî. 13 Cilt. Şârîka: Mecmû'atü Buhûsi'l-Kitâb ve's-Sünne, 1429/2008.
- Oral, Murat. "Rivâyet Tefsiri Yönteminin Gelişimi Açısından İbnu'l-Cevzî'nin Zâdu'l-Mesîr Adlı Eseri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Şubat 2017), 273-294.
- Öğmüş, Harun. *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi*. çev. Halil Aldemir. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Baskı., 2025.
- Özavşar, Mehmet Emin. "Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Rivayet Kullanımı". 278-288. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Pekdemir, Şevket. "Fakihlere Göre Rivayetin Kapsamı ve İslam Hukukuna Etkileri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 17/3 (2017), 73-106.
- Reyhanhoğlu, Hilal. *Rivayet Tefsirleri Tasnifi ve Pratikteki Sorunları*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2025.
- Rûmî, Fahd b. Abdurrahman b. Süleyman. *Buhûs fî 'ulûmi't-tefsîr ve menâhicih*. b.y.: Mektebetü't-Tevbe, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Tahran: Dâru İhsân, 2003.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*. b.y.: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 24. Baskı., 2000.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî, 1422/2002.
- Sıcak, Ahmet Sait. *Kur'an Tefsirinde Öznellik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Şiddîk Hâsen Hân, Ebû't-Tayyib Muhammed b. Hâsen el-Kannûcî. *Fethu'l-Beyân fî Maqâsidi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullâh b. İbrâhîm el-Enşârî. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, 1412/1992.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şâtûbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen es-Selmân. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. "et-Tefsîr Bi'l-Me'sûr ve et-Tefsîr Bi'r-Re'y Kavramları Üzerine Uygulamalı Bir Yaklaşım". çev. Ahmet Küçük. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 9/2 (2009), 227-240.
- Tayyâr, Müsâid b. Süleyman. *Fusûl fî usûli't-tefsîr*. b.y.: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2. Baskı., 1423.
- Tayyâr, Müsâid b Süleyman. "Mustalahu't-tefsîr bi'l-me'sûr: Nakd ve te'sîl". *Merkezü Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Mültekâ Ehli't-Tefsîr)*, 1414. <https://tafsir.net/article/5388/mstlh-at-tfsyr-balm-athwr-nqd-wt-asy1>
- Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1991.
- Türcan, Saliha. *Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Türcan, Saliha. "Rivayet Tefsiri Geleneğinin Dönüşümünde İbn Kesîr'in Yeri". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2019), 337-363.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 42. Basım, 2019.

- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Zerkeşî, Bedereddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1376/1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 3. Baskı., ts.

